

ד ת ש ב

פרשת ויקהל, תשע"ט, מספר 1309

פרשת שקלים במדרש פסיקתא דרב כהנא

ארנון עצמון

התנגדו הביתוסים/הצדוקים לתקנת מחצית השקל, ולכך שכל ישראל יהיו שותפים במימון קורבנות התמיד.⁵

הדי הפולמוס סביב גביית השקלים חדרו גם לספרות חז"ל. כך, למשל, עולה מהמשנה בשקלים (א, ד). שם מובא שהייתה מחלוקת בין החכמים לבין הכוהנים שסירבו לשלם את מחצית השקל או אף אסרו זאת.⁶ כמו כן המשנה מציינת (שם, ג) ש"משישבו במקדש התחילו למשכן". כלומר, לגבות בכפייה את השקלים.

נראה שהפולמוס סביב "פרשת שקלים" לא שכך גם בתקופות מאוחרות יותר; גם כשהעניין כבר לא היה מעשי, אלא רק פרשני-תיאורטי. כך, למשל, הראה יורם ארדר בהרחבה, שתפיסות שונות בקרב הקראים בראשית ימי הביניים היו למעשה המשך לשיטות הקדומות שדחו את תפיסת חז"ל בקשר למצוות "מחצית השקל".⁷

מדרש פסיקתא דרב כהנא מהתקופה הביזנטית כולל פסקה מדרשית שלמה, שבה נדרשת הפרשה בצורה שיטתית. עיון בפסקה זו מגלה, שאין בה כמעט ביטוי למוטיבים מרכזיים בפרשת שקלים, כמו מניין בני ישראל והשימוש בכסף הכיפורים לצורך אוהל מועד. באופן מפתיע, כל אותם פולמוסים סביב "מחצית השקל" נדחקים לשוליים, ומפנים את מקומם לדרשות הרואות בציווי "כי תשא את ראש בני ישראל" קריאה של הא-ל לרומם את ישראל בשל האפשרות שניתנת לו לכפר על חטאיו.

כדי להדגים את המגמה העיקרית של הפסקה כולה, נביא כאן את דרשת הפתיחתא העומדת בראש הפסקה וקובעת את כיוונה הכללי, להציג את הציווי על השקלים כ"תלוי ראש" – כפרה על חטא העגל:

ומחצית השקל", **תרביץ** לא/ג (תשכ"ב), עמ' 298–299.

⁵ ו' נעם, **מגילת תענית**, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ד, עמ' 165–173; איל רגב, **הצדוקים והלכתם: על דת וחברה בימי בית שני**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשס"ה, עמ' 132–138.

⁶ מ' בר-אילן, "הפולמוס בין חכמים וכוהנים בשלהי ימי בית שני", **מורשת ישראל** 8 (תשע"א), בעיקר בעמ' 39.

⁷ י' ארדר, "הפולמוס הכיתתי בימי הבית השני על אודות מחצית השקל לאור ההלכה הקראית הקדומה", **מגילות ח-ט (תש"ע)**, עמ' 3–28.

הנוהג לקרוא את 'פרשת שקלים' (שמ' ל:יא-טז), המוזכר במשנה (מגילה ג, ד), נולד במקביל לנוהג הקדום יותר "להשמיע על השקלים" המוזכר אף הוא במשנה (שקלים א, א) או החליף אותו.¹ מטרת ההכרזה בתאריך זה הייתה לזרז את האנשים להביא את שקליהם לקראת ראש חודש ניסן, שבו יובאו מכספים אלו קורבנות הציבור הראשונים.² יסודו של הנוהג הוא בתקנה שהונהגה על ידי הפרושים, ככל הנראה בשלהי התקופה החשמונאית, לגבות מחצית השקל לשם מימון קורבנות התמיד. התקנה התבססה, לפחות לכאורה, על הפרשה המקראית של גביית השקלים במדבר.³

אנו מכירים היום עדויות רבות לכך שתקנה זו נתקלה בסוגים שונים של התנגדות בקרב זרמים שונים ביהדות בית שני. כך למשל, בספרות קומראן נמצאה פרשנות אלטרנטיבית למצוות מחצית השקל: המפקד אמנם היה תקנה לדורות, אך כל אדם היה נמנה רק פעם אחת בהגיעו לבגרות.⁴ על פי עדות הסכוליון למגילת תענית,

* ד"ר ארנון עצמון, המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ ראו: ב"א הלבני, "פרשת שקלים ופרשת פרה - אימתי?", **סידרא טז (תש"ס)**, עמ' 17–19. לדעתו, בשלב ראשון שני הדברים היו נוהגים במקביל; אם ר"ח אדר חל בשבת, קוראים בפרשה, ואם לא, "משמיעין על השקלים". בשלב מאוחר יותר, ככל הנראה לאחר החורבן, היו קוראים בפרשה בכל מקרה.

² ראו: ח' אלבק, **סדר מועד**, ירושלים ותל אביב תשי"ב, עמ' 184.

³ הד מאוחר לכך נמצא בתוספתא שקלים א,ו (מהד' ליברמן, 201–202): "וכן מצינו בתרומת שקלים ששקלו בני ישראל במדבר שנאמר: 'ולקחת את כסף הכפורים מאת בני ישראל'; לזמן התקנה ראו: ש' ספראי (העליה לרגל בימי הבית השני, ירושלים תשמ"ה, עמ' 218), המתארך את התקנה לימי שלומציון המלכה, והשוו: א"א אורבך ("מחצית השקל", בתוך: **ההלכה: מקורותיה והתפתחותה**, הוצאת יד לתלמוד: גבעתיים 1984, עמ' 40–42), הסובר שהתקנה מוקדמת יותר, ומתארך אותה לימי יוחנן הורקנוס. לאמיתו של דבר ראיותיהם אינן מכריעות, ואולם, העובדה שספרות קומראן בונה אלטרנטיבה – מתן מחצית השקל כטקס מעבר – מלמדת שהחובה הייתה קיימת בסוף המאה השנייה לפנה"ס ו/או תחילת המאה הראשונה לפנה"ס.

⁴ י' ליוור, "מחצית השקל במגילות כת מדבר יהודה", **תרביץ לא/א (תשכ"ב)**, עמ' 18–22; מ' בר, "הכיתות

הסדר המקראי, הציווי על מחצית השקל קדם לחטא העגל. סביר להניח שהמניע של החכמים ליצירת קשר זה נובע מרצונם להרחיב את משמעות הכתובים "כֶּסֶף הַכִּפָּרִים" ו"לִכְפֹּר על נַפְשֵׁיכֶם", המופיע בפרשת מחצית השקל, מעבר למשמעות המקומית של כפרה על המניין – "שלא יהיה בהם נגף בפקוד אותם".

נוסף לכך, ניתן לשער שמוטיב מדרשי זה משקף פולמוס מול טענה תיאולוגית נפוצה בקרב אומות העולם על כך שעם ישראל איבד את בריתו עם האל- בחטא העגל. אנו מכירים טענות מעין אלו כבר בתקופה הרומית-פגאנית, אבל ביתר שאת בתקופה הביזנטית-נוצרית. הדרשה שלפנינו שייכת, ככל הנראה, לענף שלם של דרשנות יהודית, שנועדה להתמודד במגוון אסטרטגיות עם הטענה הנוצרית באשר לחטא העגל, כפי שכבר הצביעו עליה החוקרים.¹¹ עורך המדרש ראה חשיבות בדרשה זו עד כדי מיקומה בראש הפסקה, וכך התווה את הכיוון הרעיוני גם לשאר הדרשות שבה.

מגמתו של עורך הפסיקתא הייתה הפיכת קריאת 'פרשת שקלים' לאירוע שנועד להגביה את קרנם של ישראל. במרכז העניין עומדת הכפרה על חטא העגל ונשיאת ראשם של בני ישראל, תוך הדגשת הלשון הרכה שבה נוקט האל- כלפיהם. במידה מסוימת הוא אף יישם בעצמו את אותה "לשון רכה" כלפי עם ישראל, בכך שהקפיד להזכיר את חטא העגל בצורה מאד עדינה ומינורית, תוך הדגשה על תהליך הכפרה שעברו בני ישראל. דומה שניתן להבין מגמה זו לאור המתקפות הקשות שספגה היהדות בתקופה הביזנטית מידי אבות הכנסייה, תוך שהעמידו את חטא העגל כמוטיב מרכזי. הדרשנים או עורך המדרש ראו צורך לזקוק מחדש את ראשם של ישראל כנגד התקפות אלו.¹²

¹¹ ראו: L. Smolar and M. Aberbach, "The Golden Calf Episode in Postbiblical Literature," *HUCA* 39 (1968), pp. 91–116.

¹² במקום אחר ערכתי השוואה מקיפה בין פסקה זו בפסיקתא דרב כהנא לבין מקבילתה המאוחרת בפסיקתא רבתי. הראיתי שם שבפסיקתא רבתי קיימת שיבה לעיסוק בהיבטים הפולמוסיים בדבר גביית מחצית השקל. הצעתי שם לראות זאת על רקע הפסקתה של התעמולה הנוצרית שנאחזה בחטא העגל, מה שאפשר לעורך לעסוק בנושאים הקלאסיים ש'פרשת שקלים' מעלה. ראו: A. Atzmon, "From Census to Atonement: Parshat Shekalim in Pesikta de Rav Kahana and Pesikta Rabbati," *JSQ*, 22/4 (2015), pp. 352–376.

[א] "רבים אמרים לנפשי אין ישועתה לו בא-להים סלה [ואתה ה' מגן בעדי כבודי ומרים ראשין]" (תה' ג-ג:ד) ... ורבנין פתרין קרייה באומות העולם. "רבים" – אילו אומות העולם ... "אומרים לנפשי" – אומרים לישראל: אומה ששמעה מפי א-להיה בהר סיני "לא יהיה לך א-להים אחרים על פני" (שמ' כ:ב), ולסוף ארבעים יום אמרה לעגל "אלה אלהיך ישראל" (שם לב:ד), יש לה תשועה? "אין ישועתה לו בא-להים סלה". אמרו ישראל: "ואתה ה'" הסכמתה עמהם וכתבתה בתורתך ואמרת "זובח לאלהים יחרם" (שמ' כב:יט). "מגן בעדי" – שהגנת עלינו בזכות אבותינו. "כבודי" – שהשריתה שכינתך בתוכינו, דכ' "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמ' כה:ח). "ומרים ראשי" – תחת שהיינו חייבים לך הרמת ראש נתת לנו תלוי ראש על ידי משה ואמרת "כי תשא את ראש בני ישראל" (שמ' ל:יב).⁸

הפתיחתא בנויה על דרשת פסוקים בתהלים, שבהם המשורר מתאר כיצד אויביו אומרים לו שכבר אפסה תקוותו להיושע, ואף על פי כן ה' הגן עליו ועל כבודו, ואף "הרים את ראשו". הפסוק מתפרש על ידי החכמים כמעין דיאלוג בין אומות העולם לעם ישראל, לאחר חטא העגל. "רבים אומרים" הם האומות הטוענות, שלאחר חטא העגל אין לעם ישראל תשועה יותר,⁹ ואילו עם ישראל אומר בתגובה שהקב"ה 'מגן בעדנו', 'משרה שכינתו בתוכנו' ואף 'מרים את ראשו'. הדרשן משתמש בדמיון הלשוני בין "מרים ראשי" שבתהלים לבין "תשא את ראש" שב'פרשת שקלים' כדי לזהות בציווי על השקלים את שיאו של תהליך שיקומו של כבוד ישראל לאחר חטא העגל. הסיומת של הדרשה בנויה על משחק מילים, "לשון נופל על לשון", הטמון בביטוי "נשיאת ראש": "תחת שהיינו חייבים לך הרמת ראש נתת לנו תלוי ראש על ידי משה ואמרת כי תשא את ראש בני ישראל".¹⁰ אם כן, המוטיב המרכזי בדרשה הוא "תלוי הראש" שהוענק לעם ישראל לאחר חטא העגל. תהליך המחילה לעם ישראל כלל את השראת השכינה במשכן והציווי על השקלים שמשמעותו "נשיאת ראשם" של ישראל.

יש במוטיב מדרשי זה בכדי להפתיע. שכן, המקרא בוודאי שאינו רומז לקשר בין "מחצית השקל" לבין "חטא העגל", ואף יותר מכך; על פי

⁸ מהדורת מנדלבוים, עמ' 16; הדרשה באה בלשון כמעט זהה גם במדרש תהלים ג:ה-ו (מהדורת בובר, דף יט ע"ב-כ ע"א), ובשל תבניתה נראה שהועברה לשם מהפסיקתא.

⁹ ראו: A. Marmorstein, "Judaism and Christianity in the Middle of the Third Century," *HUCA* 10 (1935), p. 259.

¹⁰ כפל המשמעות בביטוי "נשיאת ראש" נמצא כבר בפתרון שפטר יוסף את חלומות שר האופים ושר המשקים (בר' מ:יג, יט).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף